

FEJEZETEK A SZLÁV NYELVTUDOMÁNYBÓL,
IRODALOMBÓL ÉS KULTÚRÁBÓL

Szerkesztette
Dudás Mária,
Menyhárt Krisztina

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Budavári Bolgár Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK

Lebovics Viktória

Pátrovics Péter

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő: Lukács István

A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-162-8

TARTALOM

Előszó	7
CSÁSZARI ÉVA Élettörténetek és kétnyelvűség	9
DUDÁS ELŐD 18. századi bácskai bunyevác szövegek nyelvi elemzése	21
DUDÁS MÁRIA Öröm és bánat kifejezése a magyar és bolgár frazeológiában	34
FEDOSZOV OLEG Földrajzi nevek és a frazeológia	44
ISTVÁN ANNA Régi magyar képversek szlovák vonatkozásai	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN A szerb irodalomkritika kialakulása és sajátosságai a Habsburg Monarchia korában	65
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA Az alkotói folyamat önreflexiója Karel Čapek válogatott műveiben	78
KISS SZEMÁN RÓBERT Régiségek és hamisítások a 19. század eleji szláv kultúrákban	91
LUKÁCS ISTVÁN Mesenovella a századelőn – Ivan Cankar és Balázs Béla	105
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA A felsőszölnöki nyelvjárás szókincse	114

MANN JOLÁN	
„Repülünk Pannónia fölött”: Miroslav Krleža útirajzai	127
MENYHÁRT KRISZTINA	
Szűz Mária kultusza a bolgár és a magyar néphitben	138
PAVIČIĆ MLADEN	
Dominik Smole <i>Fekete napok és egy fehér nap</i> című regényéről ...	152
RÁGYANYSZKI GYÖRGY	
A biblikus cseh nyelvű liturgia mítosza a magyarországi szlovák evangélikus gyülekezetekben	164
URKOM ALEKSANDER	
Gazdasági terminológia a magyar-szerb lexikográfiában	175
VIG ISTVÁN	
Újszemponatok a horvát partikula meghatározásához	183
ZSILÁK MÁRIA	
A Várnai csata (1444) utóélete írott forrásokban és a szóbeliségben	194

„REPÜLÜNK PANNÓNIA FÖLÖTT”: MIROSLAV KRLEŽA ÚTIRAJZAI

MANN JOLÁN

Abstract: The travelogues written by Croatian writer Miroslav Krleža occupy an important place in his oeuvre and they deserve attention in their Hungarian aspects as well. Nearly thirty of his works can be classified into the travelogue and related genres. The greatest attention was drawn by his travelogue entitled *Journey to Russia* (1926), also published in Hungarian, describing his journey to the Soviet Union in 1925. Due to its polyphonic editing, Krleža's work of essays represented a real innovation in the history of Croatian travel literature. At the same time, it occupied an important place among the early Soviet Union travel writings of European literature as well. In contrast to it, his work entitled *Journey to Hungary in 1947* (1953), that has not been translated into Hungarian, can be regarded more like a memoir, since it was published six years after his journey, as the first version of a planned longer work. While *Journey to Russia* is a reportage of a first journey to a terra incognita, moreover, a terra nova, *Journey to Hungary* tells the story of a comeback.

Keywords: travelogue, memoir, polyphony, Soviet Union, Hungary, comeback

A horvát útirajzirodalom-történet jelentősebb fejezeteinek egyikét Miroslav Krleža nevéhez köthetjük, akinek útirajzai a műfaj történetében egyfajta fordulatot is eredményeztek (DUDA 1999: 244). Krleža útirajzainak száma megközelítőleg harminc, s ezek többségét maga az író is ebbe a műfajba sorolta. Az útirajz az utazó szubjektum, azaz az útleíró valós utazását középpontba állító műfaj, mely az utazás során történt eseményekről számol be, az út során látott helyszíneket írja le, az útközben megismert embereket, szokásaikat, életmódjukat mutatja be személyes hangon, benyomások, hangulatok, gondolatok közlésével, gyakran történelmi, kulturális, művészeti esszéisztikus kitérők beiktatásával.

Krleža útirajzait három kötetbe sorolhatjuk. Pályáján a műfaj legkorábbi és meghatározó példája a *Kirándulás Oroszországba* című kötete (KRLEŽA 1926). Ennek egyes fejezetei eredetileg különböző horvát periodikákban (*Hrvat, Književna republika, Obzor*) jelentek meg 1924 őszétől 1926 tavaszáig. Ezt az útirajzát Krle-

ža a későbbi kiadások során – 1958-ban, 1960-ban és 1973-ban – többször is átírta. Az átírások szerkezeti, tartalmi és stilisztikai jellegűek voltak: az újabb kiadásokban a cím kiegészült az oroszországi utazás évével (1925), kimaradt a Moszkváig tartó út első részének leírása (a Berlinig tartó út), továbbá néhány orosz politikai vonatkozású, eredetileg nem a szöveghez tartozó cikk is annak részévé vált. Bő egy évtizeddel később, a harmincas évek végén jelent meg Krleža második, jórészt útirajzokat tartalmazó kötete, a *Tanulmányok és útirajzok könyve* (KRLEŽA 1939), melyben a *Kirándulás Oroszországba* egyes eredeti – *Leninről (O Leninju)*, *Három bécsi levél (Tri bečka pisma)* – és később belekerült részein kívül két fontos magyar vonatkozású útirajz is szerepel – a *Kaproncai levél (Pismo iz Koprivnice)* és a *Repülünk Pannónia fölött (Letimo nad Panonijom)*. Ez utóbbi címét kölcsönöztem a tanulmányom címéhez.

A harmadik, útirajzokat tartalmazó Krleža-kötet a nyolcvanas évek közepén jelent meg az író összes műveinek szarajevói kiadásában (KRLEŽA 1985b). Ez a posztumusz kötet a szerkesztő, Ivo Frangeš válogatása, így az akkori irodalomtörténeti nézőpontot, Krleža műveinek korabeli – feltehetően a szerzővel egyeztetett – kánonját tükrözi. Mivel Krleža útirajzaiból újabb kiadás – a *Kirándulás Oroszországba 1925-ben* kivételével (KRLEŽA 2005) – azóta sem született, az akkori kánon tekinthető a mai napig mérvadónak. Az *emberek utaznak (Ljudi putuju, 1934)* című esszé, mely az *Európa ma* című esszékötet minden korábbi kiadásának zárószövegeként szerepelt, valószínűleg Krleža kérésére került át az összes művek sorozatának ebbe az útirajzokat tartalmazó kötetébe. Erre az ugyanebben a sorozatban még a szerző életében megjelent *Európa ma* című esszékötet egyik jegyzete enged következtetni (KRLEŽA 1979: 365).

Amíg az összes művek első kötetében a *Kirándulás Oroszországba* című útirajz jelent meg (KRLEŽA 1985a), a szóban forgó, vegyes tartalmú útirajzokat tartalmazó kötet a második a sorozat kötetei között. Ebben a kötetben kaptak helyet a *Kirándulás Oroszországba* későbbi kiadásaiból kimaradt szövegek, a húszas évek útirajzai és négy, a negyvenes évek második felében született vegyes témájú útirajz – *Kirándulás a Brčko-Banovići ifjúmunkás vasútvonalhoz (Izlet na omladinsku prugu Brčko-Banovići)*,

A hajón (Na lađi), Ragúzai úrnappa (Brašančevo u Dubrovniku) – és ez a legutóbbi kiadása az elsődleges magyar vonatkozásai miatt számunkra talán legfontosabb útirajznak, a *Kirándulás Magyarországra 1947-ben* című műnek is.

Műfajelméleti szempontból az útirajz egyik legérdekesebb kérdése a fikcionalitás problémája köré szerveződik. A fikcionalitás szempontjából – bár a műfajon belül e téren meglehetősen nagy különbségekkel számolhatunk – az útleírás a nemfiktív prózaformákhoz tartozik, melynek szubjektuma, maga az útleíró saját, valós földrajzi-kulturális tereket feltérképező tapasztalatról számol be. Említettem, hogy Krleža egyes útleírásai – köztük a *Kirándulás Magyarországra* is – memoárjellegűek. Megint mások az esszé irányába mozdulnak el. Amíg a korai útirajzokban az útleíró szubjektum még közvetlenül szólal meg, a későbbi útirajzokban ez az irányultság jelentősen módosul. A korai útirajzok szubjektuma az avantgarde manifesztumok stílusában konfliktuskereső, a gazdag horvát útleírói hagyománytól magát elhatároló módon szólal meg. A korai útirajzokra fokozottan jellemző továbbá a vizualitás dominanciája, sőt, az intermediális jelleg. Az utazás során megfigyelt alakok rendre groteszk, ironikus módon jelennek meg, amely a modern festészet emberábrázolásának egyik jellegzetessége. A későbbi útirajzokban – melyekben a vizualitás szerepe, bár más kicsengéssel, de továbbra is megmarad – a manifesztumjelleg átadja a helyét az esszéisztikus megközelítésnek, a szubjektum izgágasága pedig rezignáltsággá változik.

Szembetűnő a két nagyobb útirajz – a *Kirándulás Oroszországba* és a *Kirándulás Magyarországra* – címében egyaránt megjelenő lexéma. A korai, avantgarde stílusjegyeket mutató útirajz címében a „kirándulás” az utazás könnyedségét sugallja, mintha az útra kelő csak egy hétvégi kirándulásra ruccanna ki Oroszországba. Az utazó elhagyja a bosszantóan földhözragadt kispolgári Közép-Európát és elutazik keletre, amely számára az ígért földje, számunkra, utólagos olvasók számára pedig a múlt század egyik nagy társadalmi, politikai kísérletének helyszíne volt. A kortárs olvasóban azonban, összhangban az írói szándékkal, megbotránkoztatást keltett a gondtalanságot, szinte felelőtlenséget sugalló cím.

A fejezetekre tagolt, önálló esszékként is olvasható *Kirándulás Oroszországba 1925-ben* című útirajz polifonikus szerkesztése miatt valódi újítást jelentett a horvát útirajz-irodalom történetében. Lírai-meditatív naplóként és politikailag elkötelezett esszéisztikus útirajzként egyaránt felfogható (PERUŠKO VINDAKIJEVIĆ 2018: 63).

Krleža műve az európai irodalom korai Szovjetunió-útirajzai sorában is jelentős helyet foglal el. Sajnálatos, hogy az európai irodalomtörténet-írás kevésbé vagy egyáltalán nem vett tudomást e szövegek között – esztétikai szempontból minden bizonynyal – a legsikerültebb műről, amely az elsők közé tartozik a Szovjetunió-útirajzok között. Walter Benjamin *Moszkvai naplója*, amely abból az *élményből született, hogy írója* 1926 és 1927 fordulóján a szovjet fővárosban töltött néhány hetet, annak ellenére lett ismertebb Krleža útleírásánál, hogy csak évtizedekkel az utazást követően jelent meg (BENJAMIN 1980). 1927-ben jelent meg George Duhamel francia író útleírása (DUHAMEL 1927), amelyről a néhány év múlva a maga szovjet útleírását is megalkotó Illyés Gyula írt recenziót a Nyugatba (ILLYÉS 1927). Rajtuk kívül ismert még többek között a román Panait Istrati útleírása (ISTRATI 1929), amely 1927-es és 1929-es utazásainak élményéből született. Ez az eredeti francia kiadást követően angolul és németül is megjelent, és a magyar fordítás sem váratt sokat magára (ISTRATI [1931]). A mű kritikus hangja miatt szerzőjétől a nyugat-európai irodalmi baloldal hangadóí – köztük Romain Rolland – elfordultak, és többen, pl. Henri Barbusse, támadták is.

A Szovjetunió-útirajzok a harmincas években – a sztálini terror elharapózásának idején – újabb lendületet kaptak. Lényeges különbség a húszas években keletkezett útirajzok és az ekkor íródottak között hogy amíg a húszas években még átjárható volt a szovjet határ, az 1929-ben bekövetkezett sztálini fordulatot követően ez már nem így volt. A húszas évek szovjet útirajzai- függetlenül végkicsengésüktől – még profának és szubjektívek, azaz alapvetően szerzőjük véleményét tükrözik, a harmincas években azonban már kollektív zarándokutak, koncepciók utazások tanúságtételeivel találkozhatunk (SZILÁGYI 1989: 13–17). Ebben az összefüggésben külön értelmet nyer Krleža *Út a paradicsomba* (KRLEŽA 2002 [1970]) című filmforgatókönyvének címe, amely

Dante *Poklának* ellentételeként és a klasszikus zarándokutak deszakralizációjaként is értelmezhető (HEĆIMOVIĆ 1997: 44).

A harmincas években születtek a magyar irodalom szovjet útirajzai – Illyés Gyula (ILLYÉS 1934) és Nagy Lajos (NAGY 1989 [1934]) művei, egy közös meghívásos utazás tapasztalataiból, egymástól függetlenül. Illyés az óvatos mesélő, Nagy Lajos a fanyar realista nézőpontjából láttatja az országot. Illyés útirajza több kiadást is megélt sikerkönyv lett, Nagy Lajos úti naplója kudarc, ami miatt nyomtatásban csak évtizedekkel később jelent meg (HAMMERSTEIN 2007). Kettejükét a nyugat-európai emigrációból érkező Sinkó Ervin követte egy évvel később, aki hozzájuk hasonlóan meghívásra érkezett a Szovjetunióba, de még közel két évet maradt, s így közvetlen közlőről tapasztalta meg a koncepciós perek légkörét, melyet azonban – ahogy erről csak két évtizeddel később, 1955-ben, és akkor is először csak horvátul megjelent útinaplójában beszámol – nem vett azonnal észre (SINKÓ 1955; 1961). A kritikus hang és a kiábrándult vallásos rajongó nézőpontja jellemezte André Gide a *Visszatérés a Szovjetunióból* (GIDE 1936) és az *Amit még el kellett mondanom* (GIDE 1937) című Szovjetunió-útirajzait. A kritikátlan és a Sztálin-érát támogató hívó nézőpontját reprezentálják August Cesarec horvát írónak, a *Plamen* folyóirat (1919) idejéből Krleža munkatársának *A mai Oroszország* [CESAREC 1937] és Lion Feuchtwanger *Moszkva 1937* című útinaplói (FEUCHTWANGER 1937).

A szarajevói összes művek kiadásában a vegyes témájú útirajzokat tartalmazó második kötet címe hármasság tagolású: *Utazások. Emlékezések. Nézőpontok. A Kirándulás Magyarországra 1947-ben* néhány további, döntően magyar vonatkozású szöveg társaságában az *Emlékezések* között kapott helyet. Nem véletlenül, hiszen a *Kirándulás Oroszországba* című útirajzzal ellentétben ez nem az utazás idejével párhuzamosan jelent meg, sem pedig közvetlenül az utazás végeztével, hanem csak jó néhány évvel később, 1953-ban a *Republika* című zágrábi folyóirat oldalain. Az utólagos közlés ténye és az eredeti szövegváltozat vélhető átírása még az első megjelenés előtt az emlékirat, a memoár műfajához közelíti a művet és távolítja el ugyanakkor a valódi útirajztól. Az említett évszámok magukért beszélnek: a címben is megjelenő utazás éve, 1947 még a politikai fordulat és a magyar–jugoszláv

viszony megromlása előtti év; a mű megjelenésének éve, 1953 pedig egyben Sztálin haláláé, melyet követően, ha lassan is, de elkezdődött a két ország viszonyának rendeződése. Ennek egyik kezdő kultúrpolitikai lépése volt Krleža kései magyarországi recepciójának elindulása is 1956-ban, a forradalmat megelőzően, ami egy rövid megtorpanás után 1958-ban a színházi sikerekkel folytatódott és tartott töretlenül két évtizeden át műveinek folyamatos megjelenésével egészen 1980-ig.

Krleža 1947-es magyarországi utazásának körülményei részben emlékeztetnek a sztálini Szovjetunióba a harmincas években meghívásra érkező írók tapasztalataira, az utazás élményéből megszületett útirajz „hálátlan”, sok szempontból cseppet sem hízélgő megállapításai is a kritikus hangú szerzők véleményét idézik.

A jelzett hasonlóságok ellenére a pályájának kései szakaszában keletkezett *Kirándulás Magyarországra* címében a „kirándulás” lexéma – természetesen a szövegegész összefüggésében – teljesen más hatást kelt az olvasóban, mint a *Kirándulás Oroszországba* című útirajz címében. Előtérbe kerül benne a szubjektum nosztalgikus viszonyulása nem annyira az utazás helyszíne, hanem e helyszínre visszatérő szubjektum emlékei iránt. Mindez tovább erősíti a mű elsődlegesen memoárjellegét, ill. voltaképpen mindez erre a memoárjellegre vezethető vissza. Lényeges különbség tehát a két útirajz között, hogy amíg a *Kirándulás Oroszországba* egy terra incognitára, sőt, terra novára tett első utat ír le, addig a *Kirándulás Magyarországra* utazója hosszú idő után visszatérve sokadik alkalommal látogat meg egy egykor számára jól ismert országot.

A katonaiskolai indulás és ennek az élménynek a művekben tükröződő élményvilága, valamint az Osztrák–Magyar Monarchiában átélt gyermek- és ifjúkor Miroslav Krležán kívül más írókat is jellemez. A közös téma a Musil-párhuzamot indokolja, a Monarchia gyermekként megélt világa pedig Márai nevét vonzotta be a hazai kroatisztikai vizsgálódások körébe. Hozzájuk képest az Otlík-párhuzamokra kevésbé figyelt fel a komparatiztika. Otlík főműve, az *Iskola a határon* még Krleža életében megjelent horvát fordításban Zágrábban, de teljesen visszhang nélkül maradt. Minden valószínűség szerint Krleža sem ismer-

te a regényt. Az orvosi vizsgálatra váró meztelen gyerekek csapata, mint a minden katonai iskolában szükségszerűen évente ismétlődő rituálé, áttételesen pedig a „lecsupaszítás”, a kiszolgáltatottság motívuma olyan epizód, amely az azonos tárgyból fakadóan mindkét szerzőnél megjelent. Ottlik és Krleža vizsgált írásai sorában van azonban olyan világszemléleti, ontológiai egyezés is, amely a nyelvhasználatukban is visszatükröződik.

A *Kirándulás Magyarországra 1947* című esszéisztikus memoár három részből áll, a bevezető szerepét betöltő és a *Visszatérés* címet viselő első részt követi a *Pécsi ballada* című, a harmadik, leghosszabb rész a *Ludoviceum* címet kapta. A *Pécsi ballada* című részben olvasható többször visszatérő motívumként a fent jelzett megfogalmazásbeli azonosság. Ottlik *Minden megvan* című elbeszélésének éppen úgy az ifjúsága helyszínére több évtized múlva visszatérő művész a főhőse, mint az említett Krleža-írásnak. Mindkét mű cselekményének mozgatója az emlékezés és a személyes múlt nyomainak keresése. Ottlik így indítja elbeszélését:

Jacobi március elején érkezett meg, tehát két héttel korábban, mint okvetlenül szükséges lett volna, a híres európai nagyvárosba, ahol gyerekkorát töltötte, s amely most, ötvenedik születésnapjára aranyhegedűvel tüntette ki. Napokon át csatangolt az utcákon. Délelőtt, délután, este, keresett valamit, bejárta mind a városrészeket, amelyekhez valaha köze volt, de tulajdonképpen semmire sem ismert rá, idegen volt neki minden. (OTTLIK 2010 [1969])

Krleža pécsi visszaemlékezése így kezdődik:

Harminchét év elmúltával megérkezni egy városba, fölnyitni ezt a várost, mint valami régi játékdoboz tetejét és a régi, elfeledett játékokat az emlékezés kis színpadára állítani, szomorú munka. Ennek a térnek a lenyomatára emlékezve járni-kelni harminckét éven keresztül és megállapítani, hogy minden megvan [minden a helyén van]: a régi sétány a virágzó gesztenyefasorral és Szcitowsky [sic! Szcitovszky] püspök emlékművével, a díszes márványkövezet, a román stílusú székesegyház négy monumentális román harangtornyával, Janus Pannonius, II. Pius pápa, Aeneus Sylvio Piccolomini barátjának költészetére méltó színtér. (KRLEŽA 1985b: 149)

A „minden megvan” élménye a megtalált és helyükre került dolgok keltette biztonságérzetet fejezi ki, ahogy azt az Ottlik-novella címében is jelzett végső kicsengés tanúsítja, de a helyükön maradt dolgok állandóságának megtapasztalásából fakadó, időnként

riasztó tudást is közvetítheti. Krleža Pécsi balladájában a még háromszor ismétlődő „minden megvan” kifejezés utolsó előfordulása már nem olyan egyértelműen idilli szövegkörnyezetben történik, mint a korábbiak:

Harminchét év után minden a helyén maradt: a verebek is az apró, pihés csiripelő madárgombolyagok ugyanabban a parabolákban repülnek a levegőben, az ég kék pasztelljébe sötét rakétákként hajított szárnyas labdák, eltelve a nap iránti eufóriával. (KRLEŽA 1985b: 158–159)

Az idill hasonlóan disszonánssá válik Ottlik elbeszélésében is, ahol a megtalált gyerekkori barát, a lecsúszott egzisztencia az átélt nehéz idők miatti elégtételként használja a kifejezést. Mindkét műben fontos továbbá az elvesztett/elfelejtett, de utólag megtalált nyelv élménye, Ottlik elbeszélésében az anyanyelvé, Krleža írásában az eredendően idegen, mégis otthonossá vált magyar nyelvé.

A korai útirajzok kihívó, disszonanciát provokáló attitűdjével szemben jól látható a kései szövegek harmóniára, egyensúlyra törekvése. Hogy e törekvés nem járt sikerrel, jól mutatják az útirajz fentebb említett „hálátlan”, „deszakralizáló” megállapításai, melyek miatt ez az útirajz – függetlenül magyar tematikájától – máig kiadatlan maradt. A biztonságérzetét a dolgok megnyugtató változatlanságában, helyén maradásában megélt szubjektumból kitör a politikai indíttatásból a múltat végképp eltörölni szándékozó indulat, amikor avantgarde gesztussal élő újtóként kezd modernista városátszabásba. A polgári korszak urbanizmusának kánonját 1947-es magyarországi útja során erős kritikával illeti, bár annak kultúrtörténeti háttérét paradox módon a vendéglátóinál jobban ismeri. Az 1947-es utazásra egy jugoszláv íródelegáció tagjaként indult Krležának a hivatalos bankettek egyikén módja volt befolyásolni az illetékeseket, hogy némely budapesti köztéri emlékművet az új idők szellemiségének megfelelően lecseréljenek. Minden bizonnyal az ő közbenjárásának eredményeképpen távolították el a Hősök terének millenniumi emlékművén a baloldali oszlopcsarnok domborművei között a Könyves Kálmán király szobra alatt látható „Dalmácia meghódítása” című domborművet, Zala György alkotását. Az emlékművön azóta helyezkedik el Antal Károly „Kálmán király

eltilja a boszorkányégetést” című dombormű alkotása. Krleža visszaemlékezésében olvashatunk egy az író és Ortutay Gyula kultuszminiszter között felidézett beszélgetést a történelmi narratívák konstruált voltáról:

– *Érdekes, amit mond, bátorkodtam észrevételezni Ortutay magyar kultuszminiszter úrnak; csak egyet nem értek! Ön Litoániáról megjegyzi, hogy a páncélos vitézek serege pusztá történetírói trükk, és nagyon helyesen, ebben a kérdésben teljesen egyezik a véleményünk, minden kétséget kizáróan nevetséges jelenséggént kategorizálja »a kis népek nemzeti megalomániájának szimbólumait«.* Engedjen meg egy kérdést Ortutay elvtárs! Hogyan lehetséges az, hogy ugyanezek a kiegyensúlyozatlan kispolgári megalománias jelképek nem zavarják önt a saját terepén? – Nem értem, hogy érti ezt? – *kérdez vissza Ortutay. – A millenniumi emlékműtől (amelyen a horvátok még ma is Könyves Kálmán királyuk előtt térdepelnek) – válaszoltam – minden lehetséges előcsarnokig, átriumig és auláig, de még a kocsmákig is, ez a város tele van freskókkal és szobrokkal és a magyar királyok és páncélos lovagok szobraival... – Na igen, de ezek valóban léteztek is! – mondta Ortutay – A mi esetünk egészen más! A magyar történelmet valódi hús-vér királyok építették. Ők nem holmi fantomképek voltak! Semmi értelme e tényeket letagadni! – Éppen olyan hús-vér fantomok – válaszoltam –, mint amilyenek a litván királyok is voltak! A feudális Litoánia éppolyan hallucinált fogalom, mint a magyar feudális történelem!* [KRLEŽA 1985a: 145–148]

Miközben elítélte a múlt utólagos konstruálását, Krleža maga is ugyanezzel az eszközzel élt az ötvenes években írt nagyívű esszéiben – *Zára aranya és ezüstje, Bogumil márványok stb.* – amelyekben a kulturális reprezentáció céljával átértékelte a délszláv népek történelmét.

BIBLIOGRÁFIA

- BENJAMIN Walter, 1980: *Moskauer Tagebuch*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- CESAREC August [Vuk Korneli], 1937: *Današnja Rusija*. Zagreb, Naučna biblioteka 8.
- DUDA Dean, 1999: Putopisi. *Krležijana 2 (M–Ž)*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 242–244. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1223> (Utolsó letöltés: 2019.07.16.)

- DUHAMEL George, 1927: *Le voyage de Moscou*. Paris: Mercure de France.
- FEUCHTWANGER Lion, 1937: *Moskau 1937*. Amsterdam: Querido Verlag.
- GIDE André, 1936: *Retour de l'U.R.S.S.* Paris: Gallimard.
- –, 1937: *Retouches à mon «Retour de l'U.R.S.S.»* Paris: Gallimard.
- HAMMERSTEIN Judit, 2007: Illyés Gyula, Nagy Lajos és André Gide a Szovjetunióban. 1. rész. *Új Nautilus*, 2007. április 20. <http://ujnautilus.info/illyes-gyula-nagy-lajos-es-andre-gide-a-szovjetunioban-i-resz> (Utolsó letöltés: 2019.07.16.)
- HEĆIMOVIĆ Branko, 1992: Glas za Put u raj. *Krležini dani u Osijeku 1987 – 1990 – 1991. Krležino kazalište danas. Zadaci i dostignuća suvremene hrvatske teatrologije*. Osijek – Zagreb, HNK u Osijeku, Ped. fak. Osijek, ZKT HAZU, 40–44.
- ILLYÉS Gyula, 1927: Duhamel Oroszországban. *Nyugat*, (20) 1927/22. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00431/13483.htm> (Utolsó letöltés: 2019.07.16.)
- –, 1934: *Oroszország: Úti jegyzetek*. Budapest: Nyugat.
- ISTRATI Panait, 1929: *Vers l'autre flamme: Après seize mois dans l'U.R.S.S.* Paris: Rieder.
- –, [1931]: *Más fény felé 1–2. Helytelen utakon*, ford. Supka Géza; *A Szovjet 1930-ban*, ford. Braun Róbert. [Budapest]: Genius.
- KRLEŽA Miroslav, 1926: *Izlet u Rusiju*. Zagreb: Narodne knjižnice,
- –, 1939: *Knjiga studija i putopisa*. Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca.
- –, 1979: *Evropa danas Sabrana djela Miroslava Krleže: Eseji i članci 3. Anđelko Malinar (szerk.)*, Sarajevo: Oslobođenje.
- –, 1985a: *Izlet u Rusiju 1925. Sabrana djela Miroslava Krleže: Putopisi 1. Ivo Frangeš (szerk.)*, Sarajevo: Oslobođenje.
- –, 1985b: *Putovanja. Sjećanja. Pogledi. Sabrana djela Miroslava Krleže: Putopisi 2. Ivo Frangeš (szerk.)*, Sarajevo: Oslobođenje.
- –, 2002 [1970]: *Put u raj. Djela Miroslava Krleže*. 16. kötet, Zagreb: Naklada Ljevak, Matica hrvatska, HAZU.
- –, 2005: *Izlet u Rusiju 1925. Djela Miroslava Krleže*. 21. kötet, Zagreb: Naklada Ljevak, Matica hrvatska, HAZU.

- NAGY Lajos, 1989 [1934]: *Tízezer kilométer Szovjetország földjén*. Kónya Judit (sajtó alá rend.). Budapest: Interart, Szépirodalmi.
- OTTLIK Géza, 2010 [1969]: *Minden megvan*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum. <http://resolver.pim.hu/dia/PIMDIA784> (Utolsó letöltés: 2019.07.16.)
- PERUŠKO VINDAKIJEVIĆ Ivana, 2018: Crna, blatna, nesretna provincija (Izlet u Rusiju Miroslava Krležę). *Od Oktobra do otpora: Mit o sovjetsko-jugoslavenskome bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)*. Zapręšić: Fraktura, 53–64.
- SINKÓ Ervin, 1955: Roman jednog romana: Bilješke iz moskovskog dnevnika od 1935. do 1937. godine. Zagreb: Zora.
- –, 1961: *Egy regény regénye: Moszkvai naplójegyzetek: 1935–1937*. Novi Sad: Forum.
- SZILÁGYI Ákos, 1989: Mr. West a bolsevikok országában. Gide André: *Visszatérés a Szovjetunióból*. Budapest: Interart, 5–44.